

Mit o Antigoni in francoska revolucija

Matic Kocijancič

Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

<https://orcid.org/0000-0003-1024-1951>

matic.kocijancic@ff.uni-lj.si

Recepcija mita o Antigoni v času francoske revolucije je za slovensko literarnokritičsko tematizacijo tega mita relevantna iz dveh razlogov: prvič, George Steiner je v svoji znameniti študiji Antigones, ki velja za temeljno delo o moderni recepciji Antigone, francosko revolucijo označil za ključno spodbudo pri modernem preporodu zanimanja za ta mit; in drugič, v času francoske revolucije se oblikuje povezava med antigonsko tematiko ter vprašanji revolucionarnega konflikta in nasilja – povezava, ki je bila na svojersten način središčna tudi za povojno recepcijo Sofoklove Antigone v slovenski literaturi, literarnem kritištvu, filologiji, filozofiji in političnem diskurzu. Članek se kritično sooči s Steinerjevimi tezami o vplivu francoske revolucije na moderno popularizacijo Antigone in pokaže, da je bil ta mit v tem času v večji meri povezan s protirevolucionarnimi in rojalističnimi tokovi. Članek ob tem osvetli tudi pomenljive zgodovinske paralele med francosko in slovensko recepcijo antigonskega mita.

Ključne besede: literarni miti / Antigona / Sofokles: *Ojdis v Kolonu* / literarna recepcija / francoska revolucija / Steiner, George / Ducis, Jean-François / Ballanche, Pierre-Simon

George Steiner v svoji študiji o razvoju antigonskega mita ugotavlja, da je bilo za njegov moderni razcvet ključno leto 1789, leto francoske revolucije (Steiner 6–7).¹ Ta ugotovitev je v grobem pravilna. Četudi je (zgodnje)moderna recepcija mita o Antigoni pred revolucionarnim obdobjem bogata in zanimiva (Miola; Senegačnik), ni porodila primerljive eksplozije izvirnih tematizacij antigonskega motiva v slikarstvu, literaturi in odrskih umetnostih, kakršna je odjeknila v desetletjih po francoski revoluciji in odzvanja vse do današnjega dne.

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0239 »Literarnoprimerjalne in literarnoteoretske raziskave«, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Ne gre za naključje. Nobenega dvoma ni o tem, da je vznik intenzivnega modernega interesa za mit o Antigoni, ki se v izteku 18. stoletja, sprva še zlasti močno v Franciji, prvič po antiki prebije v ospredje evropske kulturne zavesti, tesno prepleten z dogajanjem francoske revolucije. Steinerjevo osredotočenje na povezavo med modernim antigonskim mitom in revolucijo – to povezavo je v številnih potezah prevzel od deset let starejše pionirske študije Simone Fraisse² – je torej v osnovi ustrezno, a v nadaljnjem interpretativnem ovrednotenju precej površno, v nekaterih ključnih vidikih pa celo dokazljivo napačno. Steiner namreč zmotno predpostavi, da iz tesne povezave med prepodom mita in družbenopolitičnim prevratom sledi afirmativen odnos med njunima osrednjima gonilnima silama: moderni antigonski mit naj bi bil v svojem jedru revolucionarni mit (Steiner 7, 9, 81).

To predpostavko utrjuje s številnimi prenatagljenimi sodbami. Na prvih straneh svoje knjige na primer zapiše, da evropskih gledaliških »Antigon« pred revolucijo praktično ni bilo in da umetniki na pariškem Salonu pred letom 1789 ne razstavijo nobene slike z motivom Antigone, »kmalu potem« pa naj bi »Sofoklov tekst in figura Antigone postala talisman za evropskega duha« (Steiner 6–7). Steiner sicer omeni, da so pred tem obstajale opere z antigonskimi motivi, a njihovo pomembnost odpravi, češ da je v tem času tako ali tako nastala nepregledna množica opernih del z antično tematiko.³ V tej neprepričljivi, umetni ločnici med predrevolucionarno operno recepcijo Sofokla na eni strani ter poznejšo gledališko in slikarsko (pa tudi prevodno in filozofsko) na drugi se skriva pomemben korak v Steinerjevi zmotni sodbi, ki jo še dodatno zaostri površna kronologija. Predrevolucionarna opera (v svojem prepletu s sočasno dramatiko in libretistiko) je bila namreč v tej zgodbi ključna.

Jean-François Ducis, francoski dramatik, ki je zaslovel s svojimi (z današnje literarnokritične perspektive precej bizarnimi) neoklasičnimi adaptacijami Shakespeara (Golder), je slabih deset let pred revolucijo napisal dramo *Oedipe chez Admète*, v kateri je prepletel zgodbo Sofoklovega *Ojdipa v Kolonu* z motivi iz Evripidove *Alkestide*. Drama je bila dobro sprejeta, Ducisu je celo prinesla mesto v francoski akademiji (Kennedy 179), kjer je nadomestil pokojnega Voltaira, sicer njegovega ostrega kritika (gl. Carlson 148). Podobno kot pri priredbah Shakespeara, kjer je pogosto poskušal omehčati nekatere

² Zadnji stavek njene knjige o antigonskem mitu se glasi: »Pour les Français en particulier, Antigone sera toujours la fille de la Révolution« (Fraisse 167).

³ »But operas on antique tragic themes were legion« (Steiner 6).

najbolj šokantne prvine bardovih mojstrov in jih približati občutljivemu okusu pariškega občinstva,⁴ je Ducis postopal tudi pri Sofoklu. Predlogo *Ojdipa v Kolonu* je najočitneje predrugačil v prizoru, kjer v izvirniku Polinejk očeta prosi odpuščanja (v. 1284–1345), Ojdip pa ga ostro zavrne in prekolne (v. 1348–1396). Ducis je tu popolnoma spremenil potek prizora (v njegovi različici Ojdip dejansko odpusti Polinejku), pri čemer si je pomagal predvsem s transformacijo vloge Antigone, ki je pri Sofoklu ob sporu med Ojdipom in Polinejkom precej pasivna (Polinejka sicer po sporu neuspešno moleduje, naj ne odide v vojni spopad, v. 1414–1446), v Ducisovi adaptaciji pa dejavno posreduje med njima ter celo pripomore k njuni spravi (Ducis 73–83). Ducis je obenem močno okreplil vlogo Antigone kot Ojdipove tolažnice. Ta motiv je sicer prisoten že pri Sofoklu, vendar v precej manj zgoščeni in usodni meri kot pri Ducisu, ki mu nameni markanten prizor, v katerem je Ojdip pred Antigonino tolažbo že skoraj na robu norosti (Ducis 33).

Oba motiva je od Ducisa prevzel Nicolas-François Guillard v svojem libretu za opero skladatelja Antonia Sacchinija *Edipe à Colone*, ki je imela krstno uprizoritev leta 1785. Gre za eno najuspešnejših odrskih stvaritev naslednjih desetletij, s skoraj 600 ponovitvami do leta 1844 (Durant in Durant 334). Kot velika uspešnica je bila prepoznana že vsaj dve leti pred revolucijo (Markantonatos 238). Pravzaprav je obdobje jakobinske diktature ena izmed najočitnejših škrbin v njenem rekordnem uprizoritvenem življenju (v sezoni 1793/94 se je število predstav glede na prejšnja leta prepolovilo, v letu 1794 pa je bila ta opera do avgusta povsem pregnana z odrskih desk; gl. Darlow 199). Po padcu jakobincev se je *Edipe à Colone* – skupaj z drugimi največjimi opernimi deli, ki niso ustrezala revolucionarnemu okusu – vrnil v velikem slogu (Johnson 158). V naslednjih letih se na pariškem Salonu pojavi trend slikarskih del s figuro Antigone, ki so neposredno povezana z odmevnostjo Guillardove in Sacchinijeve opere in upodabljajo enega izmed dveh omenjenih Ducisovih motivov: Antigonino tolažbo strtega Ojdipa ali njeno posredovanje v sporu med Ojdipom in Polinejkom (Rubin 144). Ta slikarska dela torej Antigono upodabljajo skupaj z Ojdipom, obenem pa svoje snovi v prvi vrsti ne črpajo iz Sofoklove *Antigone*, temveč predvsem iz predrevolucionarnih francoskih adaptacij *Ojdipa v Kolonu*.

⁴ Najmočneje je vsebino spreminjal v eni izmed različic priredbe *Othella*, v kateri Jaga pravočasno ujamejo pri njegovih zlih naklepih, Desdemona in Othello pa nato srečno živita do konca svojih dni. Gl. O'Neil 106; Sollors 349.

Naraščajoča prepoznavnost in priljubljenost te motivike je bila v tem času nedvomno povezana z metaforičnimi asociacijami, ki so se vse močneje vpenjale v revolucionarno sodobnost, vendar še zdaleč ne s kakšno posebej izrazito afiniteto do revolucije. Za kakšne asociacije je torej šlo? Eden najmočnejših simbolnih nabojev, ki ga je v Franciji pridobila figura Ojdipa v teh zadnjih letih 18. stoletja, je bil povezan s tistim delom francoskega prebivalstva, ki je ob divjanju revolucionarnega terorja emigriral (Rubin 142). V motivu Antigone tolažnice se je tako naselila dopolnjujoča simbolika empatije do prebežnikov in izgnancev, ki so se v času po termidorski reakciji vračali v Francijo (152, 157). Motiv spora med Polinejkom in Ojdipom pa je v teh letih – in še bolj izrazito v naslednjem desetletju – pridobil status metafore za revolucionarne (in protirevolucionarne) konflikte (153). Antigona je tako v tem zgodovinskem kontekstu na krilih operne prezence in slikarskih upodobitev postala predvsem pravna figura, simbol prizadevanja za miroljubno razrešitev družbenih napetosti (157).

Čeprav v poznejših slovenskih odmevih antigonskega mita najdemo tudi motiv Ojdipa kot simbolne figure politične emigracije (Debeljak 207), je ta navezava pri nas vendarle precej neizrazita. Ob primerjavi francoske recepcije Antigone, ki svoje prve prepoznavne poteze dobi v desetletjih po francoski revoluciji, in slovenske recepcije Sofoklove tragedije, ki svoje temeljne značilnosti oblikuje v štirih desetletjih po 2. svetovni vojni, v oči najbolj bode dejstvo, da je pri obeh recepcijah ključna *spravna* dimenzija Antigone. Ta ugotovitev je z literarnozgodovinskega vidika še toliko bolj intrigantna, ker francoska in slovenska recepcija pri opredelitvah Antigone za pravno figuro izhajata iz povsem drugačnih literarnih in mitoloških osnov: zasnova Antigonine pravne vloge pri Francozih nima vidne povezave s središčnim dogajanjem Sofoklove *Antigone*, njenim prizadevanjem za pokop Polinejka, temveč sloni na (prirejenem) *Ojdipu v Kolonu*; po drugi strani v slovenski recepciji antigonskega mita ni vidnejših sledi *Ojdipa v Kolonu*, bodisi grškega bodisi francoskega.⁵

Orisana antigonska in ojdipovska motivika je v prvih desetletjih 19. stoletja ohranila svojo privlačnost. Leta 1814, ob restavraciji burbonske monarhije, je doživela nov vrhunec. Tega leta je Guillardova in Sacchinijeva opera ponovno zasijala v novi odmevni uprizoritvi, na pariškem Salonu pa je bilo razstavljenih kar šest likovnih del s to moti-

⁵ Vseeno je mogoče, da je pravni status Antigone v njeni (po)revolucionarni francoski podobi, ki je vplivala na vso poznejšo evropsko recepcijo, posredno vplival na privlačnost njenih pravnih konotacij v 20. stoletju – tudi slovenskih –, ki sicer primarno izhajajo iz (re)interpretacij Sofoklove *Antigone*.

viko (Rubin 144). V tem času se izoblikuje tudi očitna rojalistična apropiacija njenih prepoznavnih metaforičnih asociacij. Antigona ni več le simbol sprave, miroljubnosti in usmiljenja, temveč se jo začne vse bolj eksplicitno in množično povezovati s konkretno osebo, Marijo Terezo Šarloto – edino preživelo hčerko Ludvika XVI. in Marije Antoanete –, ki se je v letu restavracije vrnila v Francijo skupaj s svojim stricem, novim kraljem Ludvikom XVIII. Povezava med mitom o Antigoni in Šarloto je v 19. stoletju odmevala po vsem svetu (gl. Becquet 157–160; Nagel 218–235), tudi v slovenskem tisku.⁶

Ta domiselna in seveda tudi problematična poteza rojalistične propagande se je močno zasidrala v umetniški recepciji Antigone. Guillard je na primer Sacchinijevi operi napisal uvodne posvetilne verze, v katerih je Šarloto razglasil za »novo Antigono« (Rubin 147–148). S stališča izvirne literarne ustvarjalnosti in modernega razvoja antigonskega mita pa je najbolj zanimiv primer v tem kulturnem valu pesnitvev v prozi *Antigona*, ki jo je istega leta objavil ideološko eklektičen, vsaj v tem obdobju pa izrazito protirevolucionarno pozicioniran filozof in pisatelj Pierre-Simon Ballanche. Tudi on je svojemu delu dodal posvetilo, v katerem Antigono poveže s Šarloto (Ballanche 294). A pri Ballanchu izstopa več presenetljivih posebnosti. Njegova *Antigona* sicer več kot očitno operira s simbolnim in političnim nabojem antigonske motivike, kakršen se je izoblikoval v letih po termidorski reakciji in zaostрил v času burbonske restavracije (McCalla 47), vendar tega več ne počne primarno na podlagi *Ojdipa v Kolonu* oziroma njegovih francoskih adaptacij, temveč je osnovna vsebinska in strukturna predloga Ballancheve drame Sofoklova *Antigona* (52). Ballanche torej v sofoklovski motiv soočenja med Antigono in Kreontom vnese orisan metaforični naboj, ki se je manj ali bolj eksplicitno izoblikoval med letoma 1795 in 1814, s čimer dinamiko francoske recepcije *Ojdipa v Kolonu* vpne v osrednji antigonski mit. Antigona je pri njem še vedno spravna figura (49), obenem pa je pogumna upornica proti kreontski oblasti, ki v tej metafori seveda označuje revolucionarne, antirojalistične sile.

⁶ »U Parizu obstoji neko pedagogiško društvo, ktero časopis pod imenom: 'Institut de la jeunesse, l'Emulation''na svitlo daja. To društvo u tem časopisu razne prašanja stavlja. Mladina obojega spola more odgovoriti in tako odločne darila doseči. Imena tistih, ki so dobro odgovorili in darila dosegli, se u rečenem časopisu razglasijo. Naši bravci vejo, da ni še dolgo, kar je vojvodkinja od Angoulem-a u Frohdorfu zamerla. Ta smert je imenovanemu društvu priložnost dala tole poprašati: 'kako in v čem bi se ta vojvodkinja s Antigono prispodobiti mogla?' Na to prašanje je nar bolje odgovorila in darilo 500 frankov dobila Karolina Czajkowska, krasna devojčica in hčer glasovitnega poljskega spisovatelja Czajkowskega. Slava Slavjanki!« (»Drobtinčice« 192)

Metafora deluje na dva načina. Prvič, ena izmed ključnih komponent francoske revolucije je bilo brutalno preganjanje krščanstva. Ballanche je v svoji *Antigoni* implicitno povezal sofoklovski problem trka državnih in božjih zakonov s tem središčnim politično-religioznim fenomenom svojega časa. Drugič, tudi pri Ballanchu se spor med Antigono in Kreontom vrti okrog pokopa Polinejka in zadeva širše vprašanje dolžnosti do umrlih. Ta razsežnost Sofoklove dediščine ima prav tako zanimive povezave s temeljnimi konflikti Ballancheve sodobnosti. Ena ključnih simbolnih dejanj jakobinske diktature je bilo namreč uničenje kraljevih grobnic v baziliki Saint-Denis in prekop posmrtnih ostankov kraljevskih rodbin v masovno grobišče (Lindsay), ena izmed pomembnih simbolnih potez burbonske restavracije pa vrnitev posmrtnih ostankov v baziliko (Cusimano in Whitmore 229). Odnos do trupel sovražnikov in zaveznikov je – kot v stoletjih formiranja tebanske mitologije – ponovno stopil v zahodno etično-politično ospredje.

Z Ballanchem je francoska literarna reinterpretacija antigonskih motivov pridobila novo protirevolucionarno razsežnost, ki je bila prej le latentna razsežnost njene recepcije. Obenem pa – kot ugotavlja Simone Fraisse, ki Ballanchevo dramo na podlagi sledečega dejstva obravnava kot prvo polnokrvno moderno *Antigono* – gre tudi za prvo literarno delo, ki antigonski mit eksplicitno prenese v moderno duhovno atmosfero (Fraisse 6–7). Edina resna konkurentka za ta naziv je *Antigona* italijanskega dramatika in pesnika Vittoria Alfierija iz leta 1783, ki pa je v svojih potencialnih navezavah na razmere svojega časa bistveno manj oprijemljiva (zaradi velikega vpliva Stacija sicer izkazuje celo nekatere značilnosti srednjeveške recepcije tebanske mitologije). Četudi lahko pomemben del Alfierijevega opusa (vključno z *Antigono*), ki ga zaznamuje predvsem odločen odpor do vsakršne tiranije, do neke mere povežemo z zgodnjimi revolucionarnimi ideali, ki jih je pozdravljal, je ob nadaljnjem razvoju francoske revolucije v njej uzrl uresničitev tiranskega duha, kakršnega je vztrajno kritiziral v svoji dramatiki. Po letu 1792 je postal eden najbolj gorečih italijanskih kritikov francoske revolucije (Grew 208).

Eksplzivni vznik moderne fascinacije nad mitom o Antigoni se torej brez dvoma tesno prepleta z revolucionarnim dogajanjem, vendar s precej drugačnim vrednostnim nastavkom, kot ga poskuša opredeliti Steiner. Simbolni naboj Antigone se v francoski recepciji tega časa sprehodi od zadržanega izraza sočutja do nasprotnikov revolucije, prek

odločnejšega prizadevanja za spravo v razklani državi pa vse do neposredne rojalistične apropiacije. Četudi orisani lok izhodiščne moderne reinterpretacije Antigone ni bil vselej eksplicitno protirevolucionaren, se je vseskozi oplajal z manjšim ali večjim izražanjem odpora do nekaterih najvidnejših posledic revolucije.

Obenem se ob teh značilnostih zarisujejo tudi zanimive povezave med orisano francosko recepcijo in zgodovinskim ozadjem najbolj prepoznavnih slovenskih tematizacij antigonskega mita, ki jih je prav tako oblikoval odziv na posledice neke – precej drugačne, pa vendarle – *revolucije*; tudi pri glavnih tokovih slovenske reinterpretacije antigonskega mita je šlo za platformo kritičnega pretresa poteka in posledic revolucije, ubeseditve sočutja do njenih žrtev, pozivanja k spravi in ne nazadnje v nekaterih vidikih tudi za politično instrumentalizacijo mitološke in literarne dediščine.

Povezava med francosko in slovensko recepcijo pa ni le idejno-duhovna, temveč tudi fizična, pravzaprav dobesedno telesna: po fascinantnem spletu zgodovinskih okoliščin je Marija Tereza Šarlota, v kateri je prva generacija modernih interpretov antigonskega mita prepoznala svojo »novo Antigono«, pokopana na (današnjih) slovenskih tleh, v grobnici Burbonov v frančiškanskem samostanu Kostanjevica pri Novi Gorici (gl. Trpin in Podberšič).

LITERATURA

- Ballanche, Pierre-Simon. *Ouvres I*. Pariz: Librairie de J. Barbezat, 1830.
- Becquet, Hélène. *Marie-Thérèse de France*. Pariz: Perrin, 2012.
- Trpin, Drago, in Renato Podberšič, ur. *Bourboni na Goriškem*. Nova Gorica: Zgodovinsko društvo za Severno Primorsko, 2007.
- Carlson, Marvin. *Voltaire and the Theatre of the Eighteenth Century*. Westport: Greenwood Press, 1998.
- Cusimano, Richard, in Eric Whitmore. »French Kings and Queens Buried in the Abbey of Saint-Denis«. *Selected works of Abbot Suger of Saint-Denis*. Prev. in ur. Richard Cusimano in Eric Whitmore. Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2018. 227–242.
- Darlow, Mark. *Staging the French Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Debeljak, Tine (Jeremija Kalin). *Velika črna maša za pobite Slovence*. Buenos Aires: Založba Svobodne Slovenije, 1949.
- »Drobtinčice«. *Šolski prijatelj*, 4. 5. 1852. 192.
- Ducis, Jean-François. *Oedipe chez Admète*. Pariz: P. Fr. Gueffier, 1780.
- Durant, Will, in Ariel Durant. *Rousseau and Revolution*. New York, NY: Simon and Schuster, 1967.
- Fraisse, Simone. *Le mythe d'Antigone*. Pariz: Armand Colin, 1974.
- Golder, John. *Shakespeare for the Age of Reason: the earliest stage adaptations of Jean-François Ducis, 1769-1792*. Oxford: The Voltaire Foundation, 1992.

- Grew, Raymond. »Culture and society, 1796–1896«. *Italy in the Nineteenth Century*. Ur. John A. Davis. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Johnson, James H. *Listening in Paris: A Cultural History*. Berkeley, CA: University of California Press, 1995.
- Kennedy, Dennis, ur. *The Oxford Companion to Theatre and Performance*. Oxford: Oxford University Press 2010.
- Lindsay, Suzanne Glover. »The Revolutionary Exhumations at St-Denis, 1793«. Essay. *Conversations: An Online Journal of the Center for the Study of Material and Visual Cultures of Religion* (2014). <doi:10.223322/con.ess.2015.2.>.
- Markantonatos, Andreas. *Oedipus at Colonus: Sophocles, Athens, and the World*. Berlin: Walter de Gruyter, 2007.
- McCalla, Arthur. *A Romantic Historiosophy: the philosophy of history of Pierre-Simon Ballanche*. Leiden: Brill, 1998.
- Miola, Robert S. »Early Modern Antigones: Receptions, Refractions, Replays«. *Classical Receptions Journal* 6.2 (2014): 221–244.
- Nagel, Susan. *Marie-Thérèse, Child of Terror*. New York, NY: Bloomsbury, 2008.
- O'Neil, Catherine. *With Shakespeare's eyes*. Newark, NJ: University of Delaware Press, 2003.
- Rubin, James Henry. »Oedipus, Antigone and Exiles in Post-Revolutionary French Painting«. *Art Quarterly* 36 (1973): 141–171.
- Senegačnik, Brane. »Humanistična branja Sofoklove *Antigone* in humanistično razumevanje humanega«. *Primerjalna književnost* 41.2 (2018): 169–189.
- Sollors, Werner. *Neither Black Nor White Yet Both*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Steiner, George. *Antigones*. New Haven, CT: Yale University Press, 1996.

The Antigone Myth and the French Revolution

Key words: literary myths / Antigone / Sophocles: *Oedipus at Colonus* / literary reception / French Revolution / Steiner, George / Ducis, Jean-François / Ballanche, Pierre-Simon

The reception of the Antigone myth in the time of the French Revolution is relevant for the treatment of that myth in Slovenian literary criticism for two reasons: First, in his noted study *Antigones*, which is considered a foundational work on the modern reception of Antigone, George Steiner characterized the French Revolution as the key impulse behind the modern renaissance of interest in the myth. Second, it is in the time of the French Revolution that a connection forms between the themes of Antigone and the issues of revolutionary conflict and violence – a connection that was, in its way, central to the post-war reception of Sophocles' *Antigone* in Slovenian literature, literary criticism, philology, philosophy and political discourse. The article critiques

Steiner's theses about the influence of the French Revolution on the modern popularization of Antigone, and shows that the myth was to a greater degree connected with counterrevolutionary and royalist orientations at the time. In this connection, the paper also sheds light on some significant historical parallels between the French and the Slovenian reception of the Antigone myth.

1.01 Izvirni znanstveni članek / Original scientific article

UDK 82.091

DOI: <https://doi.org/10.3986/pkn.v45.i1.09>